

ЗА ВРЪЗКАТА МЕЖДУ СЛОВЕСНИТЕ КОНОТАЦИИ И ФРАЗЕОЛОГИЧНИТЕ ЗНАЧЕНИЯ

Иван Касабов

(София, България)

Нов български университет

Abstract: Practical language experience leads to semantic knowledge, „sedimented“ in word meanings. The meaning is understanding (to a certain degree) of object's essence of the sign or internal-predicative, attributive *interpretation* of the word. The word meaning is explicitly presented in predicative interpretation of the phrase and the sense of the text is the specific result of its theme-rhematic interpretation. These interpretations are completed by *common functional connotations* and by unconscious intuitive cultural and personal preferences („sense of language“), which together with *emotional-valuational connotations motifs* establish shared common opinions (*doxa*). These opinions are in the role of *veritable knowledge* about the object's essence or meaning of every single word with a tendency to future *knowledge of the truth* (the *idea*) about word-symbol's essence and by it – about the object signified. In other words we have to deal with the problems of symbol connotations as results of their sign-interpretations.

This paper is an attempt at an explanation of the peculiar relation between the implicit synthetic icon of a given word and the explicit analytic presentation of such an icon in the phraseological unit in which this word takes part. Word semantics (meanings and connotations) based on word's icon has its complementary confirmation and completeness in phraseological semantics (united phraseological meaning) grounded on analytically given expression of its icon's essential qualities and vice versa.

Key words: value, connotation, phraseological meaning, symbolic prototype, stereotype and archetype

Съвременното състояние на езикознанието се характеризира с относително ясно разграничаване на основните дялове на науката за езика в единната перспектива на думата-знак – граматика (морфология и синтаксис) и лексикология. Обикновено се отделят двете главни дис-

циплини, съставляващи областта на лексикологията: *семасиология* (или семантика, изследваща значенията на думите-знаци, както и системните им взаимоотношения) и *ономасиология* (изучаваща номинацията, именуването, назоваването с думи-знаци). Като помощна дисциплина се привлича *етимологията*, която се занимава с изконните образни, различително-признакови взаимовръзки като номинационно-семантични мотиви, обясняващи знаковото единство на първичното коренно значение и словесната прото-форма при възникването на коренните думи-знаци. За друга помощна дисциплина се смята *стилистиката*, изясняваща, от една страна, системния и социално-стратификационен характер на лексиката в езика, от друга страна – развойния ѝ характер, а от трета – образността на тропеичните преносни значения и емоционално-оценъчните словесни конотации. *Словообразуването* все повече се обособява като смесена по съседство с морфологията дисциплина, а *фразеологията* – като междинно-преходна област на идиоматичните изрази с единно значение от фразеологичен тип (с възпроизводим характер) и фразовите (от синтагматичен тип) словосъчетания, навлизащи в предмета на синтаксиса. Обикновено се добавя и *лексикографията* като приложна област на изброените лексиколожки дисциплини¹.

Този кратък преглед показва явната липса на взимосвързаност между *традиционни дялове на лексикологията: именуване (ономасиология) с етимология (знакообразуване), значение- и словообразуване, произход и стилистична стратификация (и сфера на употреба) на лексиката, както и лексикално-семантичните отношения (антонимия и синонимия, омонимия и паронимия)*. Не е ясно дали всички тези дялове, заедно с раздела *фразеология, образуват системна цялост и как може да бъде организирана такава езикова цялост*. Възможен подход за изясняване и обосноваване на необходимостта от взаимовръзка между дяловете на лексикологията е разглеждането им като организирани чрез *семантиката на думата-символ – основна единица на езика* – с особен акцент върху реторично-стилистичните значимости с образните значения на думите и фразеологията в системното единство на лексикалната семантика (или семасиология).

При такъв подход интересът се насочва към семантичната езикова реалност, езиковото знание, каквото съставят значенията на думите-символи – и като типове езикови знаци, и със съответните им значимости-конотации. Адекватното постигане на тази реалност е невъзможно без съотнасянето ѝ с теоретичните възможности за словесно означаване и знаково системобразуване, които са предпоставка за прагматично-актуалното функциониране на езиковите единици в речта.

I. Разглеждането на проблема за ролята на конотацията и на фразеологията в лексикалната семантика изисква определяне на основната разлика между лексикална и фразеологична единица или между (пълнозначна) дума и (устойчива, възпроизводима) фраза. Вече е изяснено², че същността и характерът на фразеологичните единици се свеждат преди всичко до семантичните им характеристики или до разрешаването на противоречието между формалното единство на думата и формалната фразова разделена оформеност на фразеологизма при запазвано семантично единство (лексикален тип значение) и при двата типа единици.

I.1. Семантичното единство обаче дори и при думата-знак е илюзорно. Известно е, че всяко възможно говорене се актуализира чрез *казването на нещо за нещо* или *изреченската фразова предикация*, управлявана от сказуемността на действителния глагол-копула *съм*. Това предикативно казване придава модус на актуално съществуване на това, за което се говори като за актуална действителност. То обаче не е само прагматика и единствена същинска реалност на езика, от която евентуално се абстрахира езиковата система. Предикацията актуализира семантиката на пълнозначната дума-символ не само като я определя в едно от нейните значения при ситуативно дискурсивна или наративно определена денотация (като *тема*), а и като я *характеризира* чрез поставянето ѝ в позицията на сказуемо или сказуемно определение (*рема* във втори номинатив или акузатив в някои езици като напр. *старобългарски*). Това е практическият езиков опит в изреченската предикация, който води до семантичната опитност, отложена в значенията на думите. В изречението предикацията осигурява разбирането

на сказуемото като актуално съществуване на действието или състоянието на предметността на думата в подлога – именно като *актуално съществуващ, отделен, обобщен и характеризирани предмет*. Изреченската предикатна фраза (*категорема*) осигурява не само актуалността на съществуването на съставлящите я думи (чрез обективизация благодарение на другите думи, с които са фразово свързани), а и на информацията, предавана чрез последователното съгласувано съчетаване на думите в определен словоред. Така всяка пълнозначна дума-символ в езика, дори и разглеждана самостоятелно (но в имплицитна системна свързаност и по форма, и по значение с останалите пълнозначни думи) се оказва функционално-семантично (знаково-символно) единство от думата като „денотативно-индексална, от деиктичен тип“ *тема* (т. е. подлежаща на знаково номинативно разпознаване) и същата дума като *рема* тично характеризирани (или подлежаща и на семиологично, значенийно разбиране). Ако това е така, то веднага става ясна основната различителна особеност на фразеологизма: формално той е фраза, което насочва към функционално-семантичното му разбиране като характеризираща *рема* и едва ли някой би могъл да посочи фразеологизъм с чисто номинативна семантика. Съществената разлика е в това, че фразеологизмът формално също е фраза, но не копулативно-предикативна, а характеризираща предиката (начина на глаголното действие-състояние).

Прости („тавтологични“) примери като *идиот с идиот* (*такъв*) или *град като град* показват, че второто *идиот* характеризира първото с допълнителна (същинска, характерна и като за други идиоти) ‘идиотщина’, както и второто *град* определя първото чрез (същностно) ‘градското’ в смисъл, че (така нареченото нещо) градът е с характерните качества на град (в сравнение с други градове като него), а нареченият идиот е (и по качествена характеристика) идиот. Примери от типа *плет плета*, *град градя* или *бръмбари бръмчат* (на някого в главата) не са само словообразователни тавтологии или типични за фолклора етимологични фигури, те не са и само семантична тавтология или редупликация, а са чисти случаи на дублирана рематична

характеризация. В случая си заслужава да се отбележи, че освен копулативния екзистенциално-посесивен глагол *съм* (или *има/м*), заедно с модалните и глаголите за собствено движение, и обобщените деятелно-резултативни глаголи като *правя* (*става, случва се*), всички останали глаголи са тематизирани реми. Това значи, че почти всеки такъв глагол има за словообразователно-семантично съответствие съществително име (рематизирана тема), което заема пропозиционалната позиция на факултативно пряко допълнение, така както е факултативен и подлогът, но по семантика предикатът си остава двуместен – изискващ или семантично предполагащ одушевен актант (деятел-актър) и съответна цел-резултат. Срв. (*Певецът*) *пее (песен)*, (*Играчът*) *играе (игра)*, (*Писарят*) *пише (писмо)* и безброй други като тях. Едва ли са нужни за доказателство на тази теза и примери-тавтологии от типа на етимологичните фигури като: *ден денувам, с враг врагувам, делба дели* и под., които са изцяло рематични фрази. Дори устойчивите сложни (дву-, трисловни) названия-термини от типа на *момина сълза, плачеща върба, червено джудже* или *калиев бихромат* ясно показват тип характеризираща номинация. Вижда се, че тук не става дума толкова за преосмисляне на едната или и на двете думи, съставлящи единното (от лексикален тип) значение на двусловното съчетание, колкото за това, че има начало на аналитично (т.е. не само тропеично, но и двусловно определящо) представяне на синтетичен (единен, неразложен на своите съставлящи) предметен образ. Отделен е въпросът дали този тип словосъчетания може да се смятат за същински фразеологизми поради липсата на оценъчност и експресивност, т.е. изразена (експлицитна) конотативност.

По същата причина само възклицателни, подбудителни и модални фрази може да представят фразеологизми като завършени изречения – те (по подразбиране) нямат нужда от изразена тема. Срв. напр.: *И таз добра!*, *Мътна и кървава!*, *Нема лабаво.*, които са в ролята на реплики-реми от диалогичен тип, т.е. характеристики на действия-състояния по вече назована тема.

За добиване на цялостен поглед върху същността на различните

по тип фразеологизми е достатъчно да се отговори на чисто дедуктивния въпрос: Възможен ли е фразеологизъм, който да не е рематичен, т.е. признаков – с функция на сказуемо, сказуемно определение с допълнение и обстоятелство или поне като просто определение или сравнение? Отговор на този въпрос може да бъде получен и по обикновен индуктивен път на доказателство чрез обстоятелствен преглед на всички познати фразеологизми. Вижда се, че (за разлика от изреченската предикатна фраза) фразеологизмите са рематични изрази, които, за да бъдат възпроизводими, се схващат като с елипса на копулата и с вариации на имената и личните местоимения (теми), а глаголните фразеологизми от лексикално свързан тип са с вариации на същинските глаголни компоненти, които се смятат за факултативни (тъй като те обикновено не се преосмислят). Прегледът показва, че няма и нехарактеризиращи фразови номинативни конструкции (сложни названия).

Значението на типичния фразеологизъм обикновено отговаря на въпроса *как?* (по какъв начин?), а значението на преходните типове – на *какъв?* (каква, какво, какви?), т.е. фразеологизмите функционират като наречия за начин или като типични (и сказуемни) определения, основани на разгърнати образи.

1.2. За съпоставка със семантиката на думата, предикацията, която не е само от изреченски тип, може да бъде разглеждана и в по-разширения, но по-прецизиращ смисъл на термина. Предикацията в езика не действа само явно – в изречението, но и имплицитно – в артикулациите на словесното означаване, като вътрешна предикация (също известна като *категорема*) в неявен вид – в думата като *атрибуция*. Неявното („естествено“) приписване на същностно качество (категоризиращ отличителен признак) на едно отделно нещо или атрибуцията е „естествено“ езиково-(до)логическо действие за характеризация на предмета като база за неговата категоризация, подвеждането му под дадена лексико-граматична категория (клас думи или части на речта). По такъв начин първичната (неявна) атрибуция се оказва вътрешно, смислово-знаково, езиково-номинативно (означаващо) предициране, проявяващо се актуално и конкретно в отделните изреченски изказва-

ния в речта, но е управлявано от предметната същност в предметния образ като значение на думата. Значението е и разбиране (в известна степен) на предметната същност на знака, което ще рече – вътрешно-предикативна или атрибутивна *интерпретация*.

I.3. Важно е да се изтъкне, че ролята на артикулационната атрибуция е фундаментална и за конституирането на думата-знак, доколкото приписването *категориално същностно качество* се основава на *специфично различително образно качество* или (етимонен) *мотив* за оформянето и на означаемия предметен образ и на означаващия фонологичен комплекс в знаковото (символно) единство на цялостната дума. Именно поради това, преди още да се разглежда като категоризиращо (лексико-граматично) същностно качество, на такъв тип качество трябва да се отдаде необходимото внимание не само като на артикулационен категоризиращ и различаващ (спрямо останалите думи в езика) характерен признак, но и като на *етимонно* образно качество, залегнало като номинационно-означаващ обединяващ *мотив* и смислова база за конституирането на предметната (*иконична*) образност на общото значение на всяка морфо-фонологично артикулирана коренна дума-име.

Така се обяснява сложно преплетената тройна семантична артикулация в езика: 1/ артикулацията на етимонното качество като словесно-знаков мотив за коренното означаване, 2/ категоризиращата (категорематична) артикулация, при която думата се класифицира (родово) въз основа на атрибуирания категориален признак, докато етимонното качество е в ролята на диференциален (видов) отличителен признак, и 3/ предиращата (категорематична) артикулация се състои в друго фундаментално различаване – между дадена дума като тематичен (индексално-деиктичен) номинатор-подлог и същата дума като рематичен (предметно-иконично) определен квалификатор – сказуемно определение. Взаимодействието между тези три типа артикулации позволява разглеждането на думата (и фразеологичната единица) в езика като *символ* – единство и от означаваща етимонно-формална артикулация, и от атрибутивна вътрешнословна лексико-граматично-семан-

тична класификационна артикулация, и от предикативна субектно-обектна (тематично-рематична) номинационно-семантизираща артикулация.

Тук се говори за сложно преплитане, тъй като тези 3 типа артикулации може да се разглеждат и от позицията на коренното означаване, както и от гледна точка на предикацията. Първичната означаваща двойна артикулация (на същностен образен признак и акустичен образ), обединени в корена на думата, е символна знакова *възможност* за формиране на предметния образ на думата и за нейната лексико-граматична категоризацията в езика. Фразово-изреченската предикация представлява *актуална* разгърната артикулация на субектно-обектното отношение в думата – едновременно и като номинатор (тема), и като неин качествено определящ предикат (рема). От позицията на предикацията пък в коренното означаване неявно се предицира определено смислово съдържание на даден звуков комплекс, а в категорематичната артикулация също неявно се предицира (атрибуира) определен лексико-граматичен категориален признак на дадена дума според съответното ѝ предметно-образно значение. А фразеологизмите се характеризират с експлицитно разгърнато (или дублиращо) интерпретационно представяне на значението-образ на ремата (или рематизация на темата).

I.4. Остава да се разгледа и четвъртата специфична езикова функция – деривацията. За езикова деривация обикновено се говори в словообразуването (във връзка с т. нар. деривационни (за разлика от релационните) афикси, чрез които, в комбинация с даден корен, се образуват нови думи в езика), но деривацията е и широко разпространено във всеки език средство за образуване на нови значения на всяка една дума. Особено важна е ролята на *тропите* в семантичната деривация. Общозвестен семантичен принцип (наред с т. нар. разширяване и стесняване на значенията) е преносимостта на значенията чрез основните тропи като метонимия, синекдоха (и катахреза), обединени от метафората, а всички те (заедно с усложнената, персонифицираща метафора – алегорията), обединени от символа. Ясно е, че деривацията е основен принцип за образуване на думи на базата на вече съществуващи в ези-

ка основни, граматично прости, коренни думи и за развойно образуване на значения. Но фразеологизацията също е тип (и формална, и функционално-семантична) деривация: от словосъчетание – в устойчиво-възпроизводима фраза – в експлицитно изразено фразово фигуративно характеризиращо преосмисляне на словесен образ във фразеологичен тип значение.

Очевидна е връзката и взаимодействието на лексико-граматичната и фразеологична деривация със словесната артикулация. Артикулацията се нуждае от деривационни формални средства за прекатегоризацията на съществителни имена в прилагателни, глаголи и наречия и обратно, както и деривацията не е възможна без (ономастично) базовите думи, от които да образува производни думи. Същото се отнася и до семантичната деривация, при която без формални словообразователни средства (афикси) се развиват различни значения на базата на основното значение на формално една и съща дума. А фразеологичната деривация е обратен случай на развитие на явно характеризиращи значения чрез формални словосъчетателни средства (отделни формално самостоятелни думи). Не е трудно да се забележи, че деривацията е невъзможна без артикулацията, така както и артикулацията е невъзможна без номинацията-означаване. Деривацията е тясно свързана и с реализацията на своите производни думи и значения в изреченската предикация и както всяка производна дума (и фраза) се реализира и разпознава в определена синтактична позиция, така и всяко от значенията на думата се реализира и разпознава в типичен фразово-ситуационен контекст. Предикацията от своя страна също се нуждае от деривати, за да запълни своите (пропозиционални) позиции в смислено цяло (срв. напр. формално тавтологичното изречение *Играчът играе игра с играчка на игрището*).

Едва ли е необходимо да се пояснява, че деривати от особен граматичен тип са и сложните думи (композицията) като *водопой* и *риболов* и фразеологизмите като *старата песен на нов глас (нея)* и *игра си играя (с някого)* в ролята на обектно, но и характеризиращо разгърнати предикати (на словообразователно съответния или на различни въз-

можни персонални субекти-деятели).

Вече е необходимо специално да се изтъкне фундаменталният функционален принцип на езика като цяло – *двойно преобразуващото представяне (репрезентацията) на симултанния пространствен цялостен образ на представата-идея в звуковото ѝ последователно-времево свързано представяне на нейните съставлящи чрез словесни знаци (при говорещия) и обратно (при слушащия)*³. Такова преобразуване изисква (като необходими и достатъчни) обединените средства на четирите основни функционални аспекта на езика – коренното означаване с предикацията и деривацията с атрибуцията. Предикацията изисква поне категоризираща лексико-граматическа артикулация (по части на речта), но и класифицираща артикулация (във всяка от тези части на речта). Тя се нуждае и от деривационни формални трансформации (или конверсии от една част на речта в друга) и семантично вариране (в рамките на всяка дума), както и лексикално-семантично обогатяване (чрез производни думи). Отношенията на взаимосвързаност и взаимна обусловеност на тези четири функционални аспекта на езика важи напълно и в обратен ред – от деривацията през предикацията и атрибуцията до базовото означаване.

В генералната перспектива на езика всичко това насочва към разбирането на думата като *символ*: и като смислено-акустична (корен), и като лексико-граматично и лексико-семантично артикулирана и категоризирана, а и като номинационно-характеризираща (темо-ремна) в предикацията, и като системно свързана с всички останали производни думи (деривати и конверсиви), както и с всичките им производни значения.

Този символ в комплексността и взаимовръзката на неговите необходими и достатъчни конституенти може да бъде представен⁴ като на следната схема:

Схема

<p>Знакова Артикулативна Атрибуция</p>	<p>Аналитична ПРЕДМЕТНА ПРИЗНАКОВОСТ</p>	<p>Изреченска Предикативна Атрибуция</p>
<p>/ К С П С А Е А И Т Л Р Н Е Е А Е Г К Д К О Ц И Д Р И Г О И Я М Х З А А А А Т Ц / Ц И И И К Я А</p>	<p>Н А С Л О В О И Е И А Ц И Я /КАТЕГОРЕМАТИЗАЦИЯ к А з т н л у а н л о к и в з. о и П О е м р Б Б н д Р Р в с А А а т з з н а т у у е в. В В Я ТРОПЕИЗАЦИЯ</p>	<p>С К П / И О Р П Н М О А Т Б П Д С А И О Е И Г Н З Ж К М А И / Л А Ц Ц И И Я Я З К А А Ц И И</p>
<p>Етимологично- коренно Означаване</p>	<p>Синтетична ПРЕДМЕТНА ОБРАЗНОСТ</p>	<p>Семантично- словообразователна Деривация</p>

Тази схема се нуждае от известни обяснения. Тя може да бъде разглеждана в нейната цялост по принципа на логическия⁵ и семиотичния квадрат (Греймас 1979), чрез който се изразяват отношенията между основните езикови функции изобщо, както и в думата-символ. На един от горните върхове на квадрата – неявната вътрешнословна артикулативна атрибуция – се противопоставя явната изреченска предикативна атрибуция, а на етимологичното коренно означаване (в левия долен връх на квадрата) контрарна е семантично-словообразователната деривация. Забелязват се и отношения на импликация: артикулацията предполага коренно означаване, така както предикацията пресупозира деривация. Най-интересни са отношенията на противоречие между атрибутивната артикулация и деривацията, от една страна, както и между предикацията и коренното означаване, от друга, представени по двата диагонала – на словообразуването със значение-образуването и на знаковото представяне с актуализиращото именуване. Тази контрадикторност е формално-логическа, но и диалектическа –

дори и повърхностният поглед показва, че артикулативната атрибуция е невъзможна без деривацията, за да се обясни словообразуването и значение-образуването, както деривацията е немислима без атрибуцията, за да се обясни и знаковото представяне, и актуализиращото именуване. Същото отношение на диалектическа обусловеност се наблюдава и по другия диагонал – между разгърнатата словесна изреченска предикация, която е немислима без първичното знаково означаване, както и коренът, в края на краищата, не би бил възможен без имплицитно знаковообразуващо предициране на някакво смислово качество спрямо подходящ звуков комплекс в именуването. В пресечната точка на двата диагонала в центъра на квадрата е средоточието на всички тези функционални отношения в *Името*.

Големият триъгълник, образуван между върховете на атрибуцията, предикацията и коренното означаване, пренебрегва деривацията (като подразбираща се) и акцентира върху означаващата функция на думата сама за себе си (или само като коренна). Другият голям триъгълник между атрибуцията, предикацията и деривацията пренебрегва проблемите на първичното коренното означаване и мотивацията, като разглежда думата в нейната системна лексико-семантична реализация. Категорематизацията обаче остава непренебрежима базова (граматическа) величина и при двете конфигурации.

Функционалните отношения в квадрата подлежат на по-детайлно разглеждане чрез образуваните между диагоналите и всяка от страните му четири триъгълника. Горният триъгълник между атрибуцията, предикацията и името изразява единството на категоризацията и рематизацията, т. е. категорематизацията – и вътрешнословна, и между думата-тема и думата-рема в изречението. Десният триъгълник между предикацията, деривацията и името е този на лексикализацията и изразява единния принцип на темо-ремната връзка и в изреченската предикация, и в словообразуването (като в простия пример с думата *рибар*, където на тематичното актантно значение на афикса-тема напр. *-ар* се предицира значението на корена-рема напр. *риб-* или пък на вторичното означение на думата *крак (на маса)* (като вторична тема) тропе-

ично се предицира основното значение на думата като рема). По този начин, както и чрез редовното им предикативно изреченско свързване, думите (в случая *рибар*) и значенията (в случая *крак (на маса)*) се лексикализират в езика, т.е. добиват общностно-езиково признание в речника на езика и употреба в речта. Долният триъгълник се образува между коренното означаване, деривацията и името и това е триъгълникът на *тропеизацията*. Известни са множество примери (като този с *крак*) за образното единство като семантичен принцип на тропите за образуване на образни значения, както и за необходимия за образуването на всеки словесен корен етимонен образ. Левият триъгълник на *мотивацията* е образуван от единния принцип в основата на отношенията между коренното означаване, артикулационната атрибуция и името. Спорният въпрос за семантичната мотивация няма как да бъде избегнат, доколкото и коренното означаване се основава на качествен етимонен семантичен признак, както и артикулацията се основава на категоризиращ семантичен признак. Тези два семантични признака се явяват означаващи мотиви за образуването на думата-име, тъй като (по принципа на синекдохата) характерно емблематично качество е станало същностен признак на етимонния образ, който от общ мотив се артикулира в отделни обобщени словесни субстанциални същностно-предметни образи (субстантиви, съществителни) и в техни предикативи – прояви-действия (глаголи) или абстрактни качества – квалификатори (прилагателни).

Отношенията в левия триъгълник се характеризират като селективни и категоризиращи или парадигматични, докато функционалните отношения в десния триъгълник са предимно комбинаторни и пропозиционално-падежни или синтагматични. Горният триъгълник е изразител на *аналитичната предметна признаковост*, т.е. на езиковата аналитична функция на атрибуцията (категорематизация), а долният триъгълник изразява *синтетичната предметна образност* или знаково-синтезиращата езикова функция на означаването.

От тази схема ясно проличава и взаимовръзката на основните дялове на науката за езика в единната перспектива на името-знак

– граматика (морфология и синтаксис – горен триъгълник) и лексикална семантика (семасиология), включваща: ономасиология (в левия триъгълник), лексикология (с фразеология и словообразуване – десен триъгълник) и стилистика (реторика или поетика в долния триъгълник).

По този начин *Името* не само се оказва в пресечната точка, в центъра на всички функционални езикови отношения, не само съредоточава всички тези отношения в знаковото им единство като думасимвол в езика, но и ги изразява. *А всяко езиково изразяване на името е мисловно представяне на синтетични образни цялости чрез анализ на техните съставлящи, както и всяко езиково възприемане е предметно-образен синтез на аналитично представени предметни признаци.*

Такава позиция – и за централната роля на думата-символ в езика, и за мястото и ролята на фразеологията в лексикалната семантика – позволява същността на фразеологизма да бъде определена като *фразова фигура, чрез която експлицитно аналитично (не само разделно оформено, но и анализиращо интерпретирано в разбирането) се изразяват (не толкова съставлящите, както е в изреченската предикатна фраза, а) предметните признакови характеристики на синтетичната (неразчленено-единна) образна цялост, както това е при семантиката на думата-символ*. Благодарение на тези два взаимодопълващи се аспекта на езиково-знаковата образност се приема, че функционално семантиката на фразеологизма е сводима до значението от лексикален тип или че фразеологизмите може фигуративно да заместват смислово съответни думи.

II. Друг фундаментален принцип (също заложен в езика) е разбирането на думата (езиковата единица) именно като символ в резултат на всички актове на неговата *интерпретация*. Вече бе подробно изяснено, че семантиката на словесния символ не трябва да се разбира само като изреченско-синтактично обусловена, а преди всичко като предикатно образувана и утвърждавана. Чрез универсалната за всички езици форма на изреченската фраза предикацията е и многократно и

постоянно утвърждавана актуално в универсалните за всички хора дискурсивни изказвания (в речеве, диалогични актове) и в универсалните за всички култури различни разкази-наративи, които неизбежно изразяват и отношение (мнение) за казаното в различни наклонения и модалности⁶. Всяка пълнозначна дума се актуализира в копулативна предикация в рамката на изреченска пропозиция и едновременно с това се утвърждава като изказване-репрезентация в определена (реална, възможна или необходима) модалност в различни модуси на копулативно свързване чрез наклоненията и модалните глаголи (като модификатори на глагола-връзка *съм*). Предикацията е пропозиционална (срв. семантичната мотивация на руския термин за *изречение* – *предложение*) рамка на всяко 'полагане, приемано допускане' (нем. *Satz*), но и 'мнение, решение' (англ. *sentence*), 'израз' (*expression*), изричане, казване, обявяване или лат. предикация-изказване и твърдение от старогр. *категорема*. Така всяко свързване на субекта с обекта в изречение чрез глагола-копула *съм* им придава актуално съществуване, както и актуалност на приписваните в предикацията действия, състояния и качества на субекта. Но освен че субектът и обектът се интерпретират като актуално свързани, субектът не остава само с актантния си денотативен смисъл като *тема*, но чрез сказуемото вече е и качествено или сигнификативно определен като *рема*. Срв. напр. тавтологичното изречение с два варианта на една и съща дума в ролята ѝ на подлог и на сказуемо: *Човекът е ('истински или в най-голяма степен, същински') човек, когато (е на път)*, където *човекът* е темата или това, което стои за определяне в лявата част или в словника на тълковните речници, а *е човек* е ремата или в ролята на дефиницията, определението, значението на съответната дума в дясната страна на речника. Само така може да бъде разбрана същността и семантиката на реалната пълнозначна дума като *символ* – всред и във взаимовръзка с другите думи-символи в системата на езика.

II.1. Всяко изказване само по себе си е акт на изявително-асертивно изразяване на *твърдение* от страна на говорещия, насочено към слушащия, в което глаголът-сказуемо или името-рема в съставно

сказуемо се *утвърждават* като актуално съществуващи и с определени качества, организират се наративно в разказите и придобиват не само актуално, но и реално *съществуване*. Сравни и тридялбата на знак-рема, знак-дицент и знак-аргумент по отношение на интерпретантата-значение у Пърс (Peirce 1992-1998). Евентуалните потвърдителни изречения от страна на слушащите в отговор на твърденията в тези изреченски изказвания в многобройните диалози създават (съответни) *убедителни съждения* у говорещия с мнението му и за актуалното съществуване на казаните от него думи за нещата като актуално свързани в изречението, и с актуалните им предметни качества като значения на казаните думи. Повторенията на наративите от разказвачите създават убеждение не само в актуалното съществуване на връзките между думите и техните предметни значения, но и ги превръщат в убеждаващи съждения и за реалното им съществуване. Постига се дори и убеденост в реалното съществуване на назоваваните с тези думи неща като предмети със съответните връзки между тях. По този начин се постига разбиране на думите в езика не само като за актуално означаващи пълнозначни думи-символи с предметни значения, но и като общностно споделени мнения, основани на безбройни повтарящи се аргументирани разбирания-убеждения (*doxa*) за тези символи като за *реални* пълноценни думи-знаци на нещата-предмети. Тази реалност на думите като знаци се основава на многократно повтаряните актуални (синтагматични) свързвания на думите помежду им, както и на думите с означаваните от тях предмети.

II.2. Многобройните повтарящи се речево-езикови употреби на дадени думи за даден тип предмети и за определени конкретни предмети от този тип водят до убеждаващо умозаклучение за закономерността на значенията на думите и техните означения по пътя на *индукцията*. Способността за закономерното означаване на даден тип предмети с определена дума и правилното денотиране на конкретните предмети от този тип чрез тази дума (при всяко изказване) осигурява такова убеждаващо умозаклучение от *дедуктивен* тип. Най-често обаче такива убеждаващи умозаклучения се постигат интуитивно чрез

асоциативните (парадигматични) отношения между пълноценните думи-знаци по принципа на *емблематични* (по принципа на *синекдохата*) примери или предимно реторически *тропи*. До такива убеждения се достига в резултат на вероятностни умозаклучения (чрез реторическата аргументативна фигура на *ентимемата*) от възможностно-вероятностни предпоставки (премиси), установени като общоприети мнения т.е., като *хипотетични* (*абдуктивни* по Пърс) *умозаклучения*. Такова убеждаване се установява чрез взаимодействиещото влияние на многократно повтарящите се реторични индуктивни, дедуктивни и хипотетични аргументативни интерпретации. Те са допълвани от *общностните функционални конотации* и от несъзнаваните, интуитивни културни и персонални предпочитания (на „езиковото чувство“), които заедно с *мотивите* за емоционално-оценъчните конотации, установяват споделяни общностни мнения (*доха*). Такива мнения са в ролята на *правдоподобно знание* за предметната същност или значението на всяка дума с тенденция за бъдещо *познание на истината* (*идеята*) за същността на думата-символ, а чрез нея – и за предмета, който тя означава.

II.3. Убеждението в разбирането на значенията на думите се установява имплицитно в *конотациите* им и експлицитно се изразява сентенционнно в *идиоматиката-фразеология*. Многобройни са опитите за определение на термина *конотация*. Обикновено се смята, че това е допълнително *съ-значение* на думите, нещо като едва доловим, но трудно определим ореол около значението или допълнителен, асоциативен семантичен признак. По-скоро обаче конотацията е вътрешен център, ядро и „душа“ или *мотив* на значението на думата, който създава убеждение в разбирането му. Всъщност още от Дж. Ст. Мил вече е изказано едно от най-адекватните твърдения, че конотацията се проявява, когато „*чрез един от признаците (атрибути) на дадено понятие, разглеждано от гледна точка на неговото разбиране, се разкрива съдържанието на понятието в неговата цялост*“ (Greimas 1979: 62–64⁷).

От позицията на семантиката, конотативно е такова означаване, при което чрез един (емблематичен) семантичен признак (сема) може заместващо да се представи цялото значение (семема) на думата-семантема (т.е. конотацията действа метонимично, а още по-точно – като *синекдоха*). Така конотацията се оказва от ранга на системата от ценности – езикови значимости (*valeurs*). Тези ценности не са само значимости като диференциални семантични признаци, а ценностни значимости или *оценки* в разбирането на значението на думата *значимости*, т.е. *значимости на значенията* или *на значимостите*.

Ако критерий за различаване на значимостта е типът конотация, то тя може да се базира на *иконично-образен признак* в сравнение или като епитет, както е при *тропите*: метафора, метонимия, алегория и др. Така, по принципа на синекдохата, ако нещо е названо с думата-символ *стряха*, то интерпретационно се разбира и като *къща* (в основната ѝ функция от езиково-семантична перспектива), а ако е *огнище*, се разбира и като *дом* (в същностния му обединително-ограничителен смисъл). Ако конотациите са основани на *индексално-денотативен* (с оценяващо отношение към предмета, означаван от думата) допълнителен признак, то те са социални и се реализират в жаргонизмите и в *социолектната лексика*. Ако конотациите имат за основание *символично-културни оценки* и *емоционални персонални предпочитания* на фундаментални основания, но често оставащи неосъзнати, като напр. еуфорични или дисфорични (на удоволствието или на неудоволствието), то те са от символичен тип и се реализират в *експресивната лексика*.

Опит за цялостно представяне на типологията на описаните до тук възможни *конотации* (3. типове значимост на значимостите) със съответстващите им типове *значения* (2. типове съществуване на значимостите) и предметно-словесни *знакови типове* (1. форми на значимостите) е следната таблица-матрица:

ЗНАЧИМОСТ /Ценност, <i>valeur</i> /	1. Форма на значимостите: <u>Знак-тип</u>	2. Съществуване на значимостите: <u>Значение на дума</u>	3. Значимост на значим.: <u>Конотация- разбиране</u>
<p><i>Автоними:</i> <i>Nomina-otina</i> /сакрално ↔ профанно/ СОЦИО- КУЛТУРНИ ФУНКЦИИ НА ЗНАКА</p>	<p>Тип предмет на магически, мистични представи, предубеж- дения: <i>тотем,</i> <i>табу,</i> <i>идол</i> <i>евфемизми,</i> <i>фетици,</i> <i>заклинания,</i> <i>етно-названия,</i> <i>лични имена</i> <u>прототип</u></p>	<p>Иконично-символно, <u>Образно значение</u></p>	<p><u>Реторично-</u> <u>иновативно</u> изразяване – пародийно инвертирани и трансформирани знаци – <u>Тропи и фигури</u> – <i>ирония,</i> <i>/архаизация,</i> <i>неологизация/</i></p>
<p><u>Символни функции</u> <i>Хетероними:</i> Ценности- /синоними Значимости- /омоними Обективности, които /собств. удовлетворяват дадена /↔Нарич. закономерност.</p>	<p>Тип предмет, личност-име като социална емблема за групи хора <i>герой,</i> <i>жаргон,</i> <i>(кино-)</i> <i>арго-</i> <i>звезда,</i> <i>тизми,</i> <i>(поп)</i> <i>социо-</i> <i>дива</i> <i>прякори,</i> <i>псевдоними,</i> <i>епоними,</i> <i>калки</i> <u>–стереотип</u></p>	<p>Словесна идея като системно- асоциативна атрибутивно- идентификационна връзка между словесен предметен образ и назован предметен тип – <u>Предметно значение</u> – (в полисемични отношения)</p>	<p><u>Стилистично-</u> <u>синонимични</u> различавания – по използване на редки езикови /социолектни/ ресурси според статуса и стила на живот – <u>функционални</u> <u>регистри</u> <u>Общностни</u> <u>конотации</u></p>
<p>Социални <u>Пароними:</u> и индиви- дуални <i>Идеминут. и</i> <i>аугментат.</i> регулации <i>екзотизми</i> <i>поетизми/</i></p>	<p>Тип индивидуално- оценъчни предметни трансформации с въздействие <i>ана-</i> върху <i>грами,</i> чувствата <i>акро-</i> на хора <i>ними,</i> и групи <i>каламбури,</i> <i>емоцион.-</i> <i>експресив.</i> <i>словообраз.-</i> <i>фразеол.</i> <i>варианти</i> <u>архетип</u></p>	<p>Словесна преносно- предметно- значенийна вторична културна символизация – <u>Алегорично-</u> <u>персонифициращо</u> <u>значение</u></p>	<p><u>Индивидуално-</u> <u>стилистични</u> културни и персонални предпочитания на принципни /и несъзнавани/ основания от типа „езиково чувство и вкус“ – <i>енантиосемични и</i> <i>пароним.-атраку.</i> <i>мотиви за емоц.-</i> <i>оценъчни конотац.</i></p>

В тази таблица лингвистичните съответствия на прототипа са *коренните думи* и *автонимите*, на архетипа – запазените или етимологично реконструирани *словесни пра-форми* и *паронимите*, а на стереотипа – лексикализираните (социално утвърдени) различни по форма, но с „еднакви“ значения думи и различните по значение, но „еднакви“ по форма *думи-хетероними*.

Типът конотация на повечето от фразеологизмите (подобно на тропеичните конотации) е от ранга на реторичните фигури със съответстващо им съдържание – образен тип значение и съответна форма – евфемистично-заклинателен или специфичен етно-тип емоционално-оценъчна знаковост, основана на прототипни предубеждения. Фразеологизмите, както и думите, носят и стилистично-синонимичен тип общностни конотации, на които (като съдържание) съответстват преки предметни значения, а като тип знаци често са експресивни жаргонни или псевдонимни и социално-прякорни експресивно-оценъчни фразеологични синонимни форми, основани на стереотипни предубеждения. И накрая, общо взето, фразеологизмите се характеризират и с индивидуално-стилистичен тип емоционално-оценъчни конотации, чиито семантични съдържания са алегорично-персонифициращ тип значения, а като формален тип знаци са емоционално-експресивни фразеологични варианти на лексикалните знаци-думи (и на техните словообразователни варианти) с ясно експлицирана семантична мотивация (архетипна вътрешна форма). Все пак, доколкото конотациите са резултат на интерпретативно символно разбиране, предлаганата типизация е в известна степен условна и границите между типовете – преливни. По-скоро конотациите са преобладаващо отнасяни към един от посочените типове, но те са и с частични характеристики и на други от взаимосвързаните типове в различни съотношения и затова строго придържане към каквато и да е класификация не е за препоръчване. Така например даден фразеологизъм би трябвало, но може и да не се оценява от всички като реторична фигура, докато се признават неговата общностно споделяна и/или индивидуално-емоционална стилистична експресивност и/или оценъчност и – обратно. Същото се отнася и до

образността и алегоричността на неговото значение, както и до типа на езиковата му знаковост – като емоционално-експресивен, социално различаващ или етносно специфичен деривационен вариант на синонимна дума.

*

В заключение следва да се обобщи, че образните оценъчни и емоционално-експресивни конотации, както и образната признакова мотивация (вътрешна форма) на почти всяка от основните думи-символи в езика⁸ имат и дублиращо действащ експлицитен израз в особения вид устойчиви, възпроизводими фразови единства, разглеждащите тук *фразеологизми*. Само още няколко популярни примера като: *Виж му акъла, на му крой капа, Коприва яде, коприва носи* или *Разположил се като пет пари в кесия* ясно показват мотивираността на всяка от съставлящите думи чрез комплексния им фразеологичен образ.

Така се обосновава и необходимостта на взаимовръзката между реторично-стилистичните значимости с образните значения и фразеологията в системното единство на лексикалната семантика (семасиология). И вече се изяснява защо несвързаните традиционни дялове на лексикологията: именуване (ономасиология) с етимология (знакообразуване), значение- и словообразуване, произход и стилистична стратификация (и сфера на употреба) на лексиката, както и лексикално-семантичните отношения (антонимия и синонимия, омонимия и паронимия), заедно с раздела фразеология, образуват системна цялост и как тази езикова цялост е организирана около семантиката на думата-символ – основна единица на езика.

БЕЛЕЖКИ

¹ Срв. напр. подобен подход към проблематиката у Бояджиев 1986.

² Вж. Спасова-Михайлова 1970: 381–390, както и раздела *Семантична характеристика на фразеологичната единица* от Увода на ФРБЕ. Т. I, 30–34.

³ Този принцип е бил ясен за античната реторика, специално е обосноваван от *Логиката* и *Общата граматика* на Порт Роял, повтарян в различни аспекти и от Хердер и Хумболт, и от Якобсон, но често забравян, за да се наложи да бъде настоятелно припомнен и от Фуко. Този принцип е в основата и на античното противопоставяне между дума (онома) и предикативна дефиниция (логос) при Платон и

Аристотел и по-късно често е смесван с подобното логическо противопоставяне между понятие и дефиниция. Същият принцип е и в основата и на периодично изтъкваната през вековете фундаментална разлика между словесното изкуство (поезията) и изобразителните изкуства, обоснована още от видния оратор от епохата на Елинизма Дион Златоуст (в *Олимпийска реч*) и затвърдена от Лесинг (в *Лаокоон*).

⁴ Срв. подобното представяне (от друга, обобщаваща за периодите XVII–XVIII в. и XIX в. гледна точка) на основните теории за езика в подобни общи термини чрез думата-име като *четириъгълника на езика* у Фуко 1992: 297 с принципно обяснение 180–186), от което е повлияно лингво-семиотичното представяне тук.

⁵ Вж. подробно разяснение у Касабов 2006 на принципа на семиотичния квадрат (Greimas, Courtés 1979).

⁶ За йерархичния характер на тези универсалности според нивата на езика с необходимото обосноваване виж глава I. *Теорията за минималния език* в (Касабов 2006: 26–31).

⁷ In: Article *Connotation*.

⁸ За потвърждение на такава теза може да послужи т. нар. *Показалец*, представен като апендикс в края на вече цитирания *Фразеологичен речник на българския език*, т. II, с. 542–779, който със своите 237 страници, освен като ценно приложение към самия Речник, представящ в азбучен ред пълнозначните думи – компоненти на включените в Речника фразеологизми, без опасност от особени пропуски (и излишества) може да послужи и като база за *Словник на средно голям речник на българския език* в неговата цялост.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев 1986:** Бояджиев, Т. *Българска лексикология* (първо издание). София: Наука и изкуство.
- Касабов 2006:** Касабов, И. *Грамматика на семантиката*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- ФРБЕ:** Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език*. Т. 1–2. София: Изд. на БАН, 1974–1975.
- Спасова-Михайлова 1970:** Спасова-Михайлова, С. *Към въпроса за семантичната същност на фразеологичната единица*. // Известия на Института за български език, 19, 381–390.
- Фуко 1992:** Фуко, М. *Думите и нещата* (български превод на Foucault, M., *Les mots et les choses*. Paris: Gallimard, 1966). София: Наука и изкуство.
- Greimas 1979:** Greimas, A., J. Courtés. *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Paris: Hachette.
- Peirce 1992–1998:** Peirce, Ch. S. *The Essential Peirce*. Vol. 1–2. Bloomington: Indiana University Press.